See lektorikoht on ülikooli juures olnud ainuke, kuhu ka hiljemalt kuni möödunud aastasaja viimase aastakümneni võis pääseda teadlik eestlane. Eesti keele professuuri küsimus oli küll juba seitsmekümnendate aastate lõpust peale eesti seltskonnas ja ajakirjanduses olnud kõne all, kuid seda ei peetud võimalikuks teostada. Eesti keele lektoriteks on olnud kuni ülikooli saksa perioodi lõpuni: Fr. D. Lenz, Tartu Jaani koguduse ülemõpetaja (1803—1809); G. Ph. A. v. Roth, tuttava Kanepi praosti J. Ph. v. Rothi poeg (1810—1817); L. W. Moritz, Tartu Jaani koguduse ülemõpetaja (1817—1823); J. S. Boubrig, Tartu Jaani koguduse abiõpetaja (1826—1837); D. H. Jürgenson, Tartu kooliõpetajate-seminari direktor, sündimiselt eestlane (1837—1841); dr. med. Fr. R. Fählmann, tuttav eesti kirjanik (1842—1850); C. F. Mickwitz, kes oli ühtlasi Tartu gümnaasiumi inspektoriks (1851—1874); dr. phil. M. Weske, eesti luuletaja, keeleuurija ja avalik tegelane, hiljemini Kaasani professor (1874—1886); dr. phil. K. A. Hermann, eesti keele uurija, „Postimehe“ ja „Laulu ja mängu lehe“ toimetaja ning väljaandja (1889—1906).

Üliõpilaste arv oli ülikoolis 1802. a. 46, 1821. a. — 309, 1865. a. — 594, 1890. a. — 1812. Nende enamiku moodustasid Eesti-, Liivi- ja Kuramaa sakslased, kuna eestlasi ja lätlasi suuremal arvul ilmuma hakkab alles möödunud sajandi viimaseil aastakümneil. Vanematest eesti üliõpilastest võiks siin nimetada F. R. Fählmanni (1817—1825), luuletajat Kr. J. Petersoni (1819—1820), Fr. R. Kreutzwaldi (1826—1831), J. Hurta (1859—1863) j. t. 1870. a. panid neli eesti soost üliõpilast J. Hurda toetusel aluse Eesti Üliõpilaste Seltsile, mis esialgu põranda all elutses, 1881. a. katset tegi eesti korporatsioonina „Vironia“ saada saksa korporatsioonide tunnustust, mis aga rahvuslikkudel põhjustel nurja läks. 1883. a. tekkis „Vironia“ riismeil ametlikult kinnitatud Eesti Üliõpilaste Selts, mille keskelt aa. 1890—91 uuesti katset tehti korporatsiooni luua, seekord nimega „Viliensis“ (värvid: rukkilillesinine-must-valge). Saksa korporatsioonid olid nüüd küll valmis vastu tulema, kuid õpekonna kuraator ei andnud Vene politika huvides enam ülesastumiseks luba. Eesti üliõpilaste arv ülikoolis oli sel ajal umbes poolsada.

Ülikool 1890—1918. Katseid õpetust ülikoolis vene keelele viia tehti juba 1836—1839 haridusminister Uvarovi ja õpekonna kuraatori G. Craffströmi poolt. Kuid need püüded ei andnud tagajärgi. Niisamuti ei tunginud läbi ühe osa vene ajakirjanduse nõudmised 1865—1870, et ülikool teiste Vene ülikoolidega sarnastataks. Alles Aleksander III valitsuse ajal, kui panslavistlik vool võidule pääsis, ilmus 20. XI. 1889 keisri käsk, et õpetus ülikoolis seataks vene keelele. Ühtlasi piirati ülikooli autonoomiat Vene ülikoolide 1884. a. põhikirja mõttes, tehes rektori, prorektori, dekaanide ning professorite ametisseseadmise täiesti ärarippuvaks haridusministri määramisest. Viie aastaga (kuni 1895. a) viidi ülikooli uuendus põhijoontes läbi, õpekonna kuraatorite M. N. Kapustini (1883—1890) ja N. A. Lavrovski (1890—1899) juhatusel, kellel paremaks käeks oli rektor A. Budilovič (1892—1901). Välismaalased professorid olid sunnitud lahkuma, tühjenenud õppetoolidele seati vähe tuntud nooremaid vene jõude, mis esialgu ülikooli teadusliku tasapinna tublisti alla kiskus. Ülikooli kohus kaotati ära. Prorektori asemele seati inspektor kahe abilisega. Linna ümbernimetamisega Jurjeviks muudeti keisri käsul ka ülikooli nimetus vastavalt (1893). Ülikooli terve asjaajamine nõukogus kui ka teaduskondades viidi vene keelele (1892), kuna kirjalik läbikäimine valitsusasutistega juba 1885. a. määruste põhjal oli muutunud venekeelseks. Vene vaimu

Tartu, lk. 652